

До історії „ритуальних“ злочинів.

Всі дослідники, котрі обвинувачували жидів у „ритуальних“ убивствах, завсіди казали, що відбуваються вони близько жидівської Пасхи, й пояснювали це тим, що пасхальний ритуал, буцім наказує жидам споживати християнську кров. Які безглузді ці обвинувачення, історія довела вже давно, і той погляд, неначе-б жидівська релігія та мораль дозволяють отакі бузувірства, серйозні й сумлінні дослідники давно вже відкинули. Навіть славнозвісний англійський етнолог I.-G. Frazer, дарма що не визначається прихильністю до жидів, і той у своїй порівняльній історії релігії¹⁾ не каже, що жидам узагалі властиві ритуальні вбивства. Не відповідаючи прямо на питання, чи вчиняли ці вбивства жиди, чи ні, він тільки здогадується, що як жиди й справді вчиняли ці бузувірські вбивства, завсіди їм приписувані, то це є ізольовані випадки, коли найвідсталіші й найгірші члени жидівського суспільства поверталися до давнього варварського жидівського ритуалу²⁾. Отож, Frazer не каже, щоб такі злочини були неможливі³⁾. Він припускає так само, що колись був звичай спалювати, вішати або розпинати на хресті й тим приносити

¹⁾ I. G. Frazer, *The Golden Bough*, 3 ed., part. VI: *The Scape-goat*. London, 1913. Користуюся французьким перекладом Pierre Sayn під заголовком: „Le bouc émissaire“ *Etude comparée d'histoire des religions*. Paris, 1925. Стор. 314—360, присвячено Сатурналіям, Сакейським святкам і Пуріму.

²⁾ *Ibid.*, 349—350. У 3-му виданні, що його тут цитуємо, автор трохи зм'якшив попередній погляд. Висловлюючись уже стриманіше про ці пережитки, що здавалися йому можливими, Frazer намагається визволити жидівство в цілому од обвинувачення в солідарності з такими бузувірами. Очевидячки, це сталося після того, як відомий вчений I. s. Lévi, в рецензії своїй на „*The Golden Bough*“ піддав теорію Frazer'a немилосердній критиці („*Revue des études juives*“, 1913. t. LXVII, 141—157).

³⁾ Дивуватися треба, з якою незрозумілою легковажністю цей солідний вчений не передбачав того, що його авторитет підсилить позицію несвідомих сектярів, що клепають на жидів. І коли на процесі Бейліса прокурор Віппер у своєму обвинному слові несподівано для Frazer'a підніс цю гіпотезу як наслідок наукового досліду, то Frazer листом до „*Times*“ з 13 листопада 1913 р. відкинув таке тлумачення його слів і протестував проти такого їх уживання...; див. I. s. Lévi, l. c., 317—318.

в жертву в Пурім „реального чоловіка“, що зображав Гамана; цей звичай, як він гадає, разом з Пурімом жиди перейняли од вавілонян (Сакейські свята¹⁾). Що це так і справді було, він доводить відомим оповіданням історика Сократа²⁾ про подію в сирійському місті Імнестарі (р. 416), де, коли вірити Сократові, жиди підчас якогось веселого й безладного свята прип'яли до хреста християнську дитину й били її доти, аж поки вона померла. „Вбивство це“, — твердить нам Frazer, — „сталося саме в Пурім і розіп'ята на хресті християнська дитина зображала для жидів Гамана“. Думка Frazer'ова, що це вбивство має зв'язок з святкуванням Пуріма, викликала низку заперечень. Зазначувано, що Сократове оповідання невірне й легендарне³⁾, що наказ С. Th. 16. 8. 18 = С. J. 19. 11, що забороняв підчас свята Пуріма висловлювати яку-небудь зневагу до християнської релігії, нічим не зв'язаний з цією подією, а повстав він через жидівський звичай спалювати на вогні в Пурім прип'яте до хреста (на шибениці) Гаманове опудало, — звичай, що його прийняли в перських і вавілонських жидів ще перед IV в.⁴⁾; що не тільки Сократ і ті хроністи, котрі списали його оповідання, не вважають це вбивство за ритуальне⁵⁾, але й згодом ніхто не мав його за таке⁶⁾; що в жидівських джерелах немає й сліду такого обвинувачення та що взагалі жидам ніколи не приписувано вбивство християн у зв'язку з святом Пуріма⁷⁾.

Frazer'ова теорія, що її не дурно визнано за необгрунтовану та ще й небезпечну, бо вона утворює новий кривавий наклеп на жидів, — ця теорія, що стоїть самотньо, свідчить за те, як легко вкорінюються в розумі навіть солідного вченого XX в. упереджені, що-до жидів, ідеї. З цього погляду зазначену теорію мимоволі хочеться порівняти... з балачками на тему про „вбивство Гамана“, що точилися XVIII в. в глухому селі біля Кам'янця Подільського. Тут темні забобонні люди під впливом людей, живовидячки зловмисних, подбали оголосити, що хлопець-християнин Адамко помер не од заразної хвороби, ба вбили його жиди; використавши той випадок, що занедужав Адамко саме в Пурім, обмовці хтіли зв'язати його смерть із цим святом і довести, що небіжчик був жидам за Гамана („Naman zydowski“) і, як такого вони його й вбили, згідно з своїм звичаєм, у Пурім.

¹⁾ Frazer, 348—349.

²⁾ Hist. eccles., VII, 16.

³⁾ Пор. Jean Juster: „Les juifs dans l'Empire Romain“, Paris, 1914, t. II, 204, 205^a.

⁴⁾ Juster, op. cit., II, 207^a; B. Heller, Notes de Folk-Lore Juif, I. Le saut de Pourim; Revue des études juives, t. LXXXII. 1926; 301—307; порів. H. Malter, „Purim“; The Jewish Encyklop. X, 278; S. Cassel, „Juden“; Ersch. u. Gruber-Encyklop., II, т. 27, 79; докладно про спалювання Гаманового опудала: С. Th. 16. 8. 18 і повна візантійська формула відречення від жидівства, — пор. Juster, l. c., I, 146¹, 1, § 4.

⁵⁾ Juster, op. c. II, 204.

⁶⁾ Порів. Joseph Jacobs: „Purim“; The Encyklop. Brit., 11 ed., t. XXII.

⁷⁾ Isg. Lévi, op. c., де автор покликається так само й на жидівські джерела.

Ця справа відбилася в актових документах Кам'янець-Подільського магістрату ¹⁾. Як видно з цих матеріалів, що їх ми недавно оце знайшли, підозру за цей злочин зведено р. 1764-го на михалпільського орендаря Мошка Беньовича (Беньяшевича), що в нього Адамко служив за конюха; незабаром Беньович, як обвинувачений, став перед Кам'янець-Подільським вїтївським лавничим судом. Що правда, до нас дійшли тільки протоколи чотирьох засідань цього суду ²⁾, де на 10-ьох сторінках in folio стислого польсько-латинського письма викладено заприсяжені свідчення свідків обох сторін. Тимчасом навіть ці документи безперечно доводять, що Адамко помер од якоїсь заразної хвороби, дарма що винувачі Беньовича — й між ними головний свідок та призвідця процесу, шляхтич Францишек Ольшевський, дідич того села, де жив Адамко, — силувалися обернути справу так, неначе-б жиди вбили Адамка й офірували на Пурім, як Гамана. А навсправжки, як це можна побачити з тих-таки документів, котрі до нас подоходили (серед них немає протоколу першого розпорядчого засідання суду й вироку), обставини смерті Адамка, а так само й усі дальші події, були цілком инакші. Адамко, поки ще був здоровий, не раз ночував у своїх родичок, двох пристаркуватих жінок, що незабаром, за три дні перед Пурімом, померли; в суботу, за день перед цим святом, він обряджав їх тіла й одпровадив їх до костьолу. В неділю, в Пурім, він повіз свого господаря, орендаря Мошка Беньовича, до сусіднього села, а в понеділок увечері, коли вони обидва повернулися додому, Адамко почав скаржитися на біль у боку. Коли його питано, що йому болить, він казав, що не знає, чом занедужав, а між иншим, „хвалився“, що напередодні в Пурім, він разом із хазяїном випив „доброї й солодкої“ горілки. Це бачили й декотрі свідки, а так само й той Ольшевський, що про нього вже казано; цей Ольшевський намагається, правда, обережно, надати цьому празниковому випиванню спеціального характеру,— за його словами виходило, що „як люди кажуть“, жиди, мабуть, „зачарували“ тоді Адамка. Занедужавши, Адамко перележав у господаря до середи й той пробував його лікувати мішаниною горілки з перцем і медом, а потім, коли це не допомгло, відіслав його на село до сестри, де він уночі проти суботи й помер. Коли Ольшевський довідався, що Адамко помер, то загадав оглянути тіло; при цьому окрім самого Ольшевського були: Островський, Вальшук, Погорілюк та інші,— усі згодом свідки з поведової сторони. Як усі

¹⁾ Акт. кн. Кам'янець-Под. Магістрату за 1519—1799 pp., ч. 4562, арк. 1105, 1106, 1107 та 1113; К. Ц. Арх. Давн. Актів.

²⁾ Перші три акти мають на обгортці заголовок: „In convictionen infidelis Moszko Bieniaszewic incarcerati testium juratorum 12 depositiones, in judicio advocat. Scabinal. Cameneci Podoliae expeditae 1764-a^o“, а останній: „Pro parte infidelis Moszko Beniowisz incarcerati testium juratorum depositiones, in judicio advocat. Scabinal. Cameneci Podoliae expeditae 1754-a^o“.

вони свідчили, на боках і грудях Адамка можна було побачити знаки од лютого биття, неначе-б ці місця обшмагано залізними шишами й од цього поз'являлися синці. Виявивши такі знаки насильства, Ольшевський разом із підстаростою Кржевським заборонив закопувати небіжчикове тіло в землю, бо це „Haman żydowski“. Що це було вбивство й що його вчинив Беньович та що воно має такий характер, це стверджують, як гадають ці свідки, і побічні доводи: 1) Беньович, уже заарештований, за однією версією по дорозі до в'язниці, а за другою, у самій в'язниці відрізав од жупана срібні гудзики й прохав передати їх дітям, бо він знав, „що з Кам'янця не вийде“; 2) дружина його й сини зараз-же, як тільки його затримали, зникли; 3) михалпільські жиди, приходячи до дідичевої садиби клопотатися перед Ольшевським за ув'язненого орендаря, неначе-б нарікали на Беньовича, або, за другою версією, на його дружину, кажучи: „Не добре зробили, що святкували Гамана на селі, а не в місті,— тепер уже нічого не вдіеш. У місті заступився-б за вас кагал, а тепер не знати, що буде“. Ці слова сказано чи то по-руському, чи по-жидівському; що по-жидівському, запевняє Казимір Станкевич, який неначе-б розуміє жидівську мову,— чоловік статечний, що й німецьку мову тямить, як атестує його Фр. Ольшевський. Після дванацятьох свідків з поведової сторони, допитаних на трьох засіданнях, на четвертому вислухано шістьох свідків оборони, що їх поставив повірений, шляхтич Аксамітовський; він виступав за дорученням од шляхтича Обремського, що, здається, сумлінно й чесно хотів розплутати вузол винування. З свідчень цих шістьох свідків усяка неупереджена людина виразно може побачити, що всеньке винування Беньовича є справа Фр. Ольшевського, якого підтримували з одного боку Кржевський, урядова особа — підстароста, а з другого, на суді, друзі його — свідки Островський, Станкевич і Осовський, а так само й решта — вісім свідків, що були в залежності від нього. Але з цих дванацятьох свідків, що їх поставив Ольшевський у такій кількості, щоб краще переконати суд, декотрі зовсім не знали про „вбивство“ Адамка, а тому Ольшевському, що утворив легенду про знамениті знаки гвалтовної смерті на тілі „жидівського Гамана“ (наявність їх категорично заперечували на суді свідки з боку оборони, що теж були при огляді тіла), — йому довелося йти й далі... Намови, накази та інструктування свідків, що звичайно супроводять ритуальні процеси, — були й тут; Осовський мав такий наказ од Ольшевського: „покажете це тіло судові й скажете, що Адамка вбито на Гамана“; Підгайчук, що навіть не був при огляді тіла, мусів „присягнути на слова пана так, як він йому сказав“. Ось яка була в цій справі роля Ольшевського!

На цьому наші документальні відомості про процес уриваються. Перед нами мали пройти ще шестеро свідків оборони, — сторони, що відводить Ольшевського з кумпанією, — їх мали поставити на вимогу цього невтомного пана (судове слідство на цьому, здається, мало

закінчитися); ми мали ще вислухати судовий вирок. Чи викликано цих свідків і який був вирок,— цього з документів не видно; все-таки цей процес має для нас велике значіння, бо він з безперечною переконуючею та з'ясовуючею ті пружини, що посували справу, й ті обставини, що сприяли утворенню безглуздої легенди про „вбивство Гамана“. Цей процес, що самотньо стоїть в історії, увічний єдину в своєму роді легенду, якої не знайти ніде, в жадних офіційних документах, відколи святкують жиди Пурім, але яку з незрозумілою легковажністю стверджує наш сучасник Frazer.

Ця справа, хоч яка вона надзвичайно сюжетна, не є щось виключне для Польщі. Польща не раз була за арену кривавих обвинувачень жидів, а наприкінці XVII та першої половини XVIII в. через внутрішні політичні та економічні причини — панування католицького духівництва й де-далі запеклішу боротьбу міщан із жидами — обставини для цих обвинувачень були як-найсприятливіші. Якщо де-небудь знаходжено вбиту християнську дитину, навіть без знаків на ній знаменитого „жидівського ритуалу“, зараз забобонна й темна маса, пам'ятаючи ксьондзівські гасла, прямо приписувала цей злочин жидам, найближчим до місця події; а якщо до того таке обвинувачення підтримають не тільки духівництво, а й урядовці, то вже й маємо ритуальний процес... Але утворити ритуальний процес не завжди було легко й можливо: або надто очевидна була фантастичність самого такого заповзяття, або жид здобував заступництво впливового пана,— переслідування не розпочиналося й справа не мала дальшого руху, не вважаючи на поголоску, що вбивство вчинили жиди з ритуальною метою.

Такі обставини здибали ми в актових документах, присвячених справі про мертве тіло християнської дитини, що її знайдено р. 1701-го в маєткові Венденського стольника Кржиштофа Січинського, в селі Лопавшах ¹⁾). Серію цих документів становлять чотири маніфестації, що їх влаштовано в цій справі від імени пана Січинського Луцькому гродському судові; разом з донесіннями возного ці маніфестації, що стали за початкову стадію карного процесу, являють собою весь той матеріал, що є в нашому розпорядженні, і хоч ці документальні дані неповні, ми можемо цілком певно відновити з них як і саму подію, так і той „ритуальний“ галас, що круг неї знявся.

2-го травня р. 1701 на дідичевих ґрунтах, що належали стольникові Січинському, люди, що пасли худобу, знайшли тіло християнської дитини „znac przez żydowcką invencją zarznięte, pokłute y zamordo-

¹⁾ Кн. Луцька гродська й поточна 1701 р. під ч. 2579: арк. 741 на зв., 836, 981, 1008. Київ. Ц. Архів давніх актів.

wane“ — так відразу визначається в акті характер убивства! Тіло не гаючись приставили до дідичевого двору в Лопавші й тут-же його оглянули. Вся лопавська громада, що зібралася сюди, а так само й інші люди, що трапилися „на той час“, та шляхта виявили, що в дитини спочатку перерізано горло й вирізано язика, а потім ударено в серце й пороблено безліч ран по розгалуженнях жил і по-під нігтями. Окрім того, згідно з об'явою возного, що він її потім зробив, тіло дитини, як видно з тих знаків, що на ньому були, перебувало спочатку в воді; звідси тіло викинуто на землю, де його й знайшли пастухи. По огляді оповісник приставляє мертве тіло до Луцького замку; возний тричі, як слід, оповіщає в різних місцях Луцького, щоб усі чули, що знайдено цю „*tirannide zamordowanu*“ дитину. Загальний поговір („*acclamasya przed wielu ludzi*“) лопавських підданих і сторонніх людей швидко знаходить убивців: це невірні жиди, лопавський орендар Абрам Якобович та його сини Мовше й Лейзер і зять Абрам Лейзорович, що під той час у нього перебували. На підставі цих заяв пан Січинський ув'язнює запідозрених жидів у себе в Лопавшах і про це сповіщає 25 травня р. 1701-го Луцький гродський суд, „щоб очистити свою невинність“, і при цьому передає заарештованих жидів. А через те що жаден прокурор не взявсь розслідувати діло, оповісник, не маючи спромоги далі тримати цих жидів у себе під вартою, залишає їх у Луцькому, щоб ув'язнити їх у тюрмі Луцького окольного замку, і попереджує, що коли згодом нові дані доведуть, що жиди непричетні до вбивства, Луцький суд має їх звільнити.

За деякий час довідалися, хто був справжній убійник: якийсь селянин Матвій прийшов у м. Козин „за паном Любом з дітьми, що з них одного знайшли вбитого в Лопавшах“, але довідавшись, що про вбивство провадиться слідство, зник разом із дружиною і перебував то по селах, то в жидів і, нарешті, в селі Коритному в орендаря Перетяткевича. Почувши про це, пан Січинський почав розшукувати Матвія, але виявилось, що його десь заховав Перетяткевич. Перетяткевич пояснив, що він завозив Матвія з дружиною до берестецького кагалу й мав там здобути належні відомості про слідство, але вони дорогою втекли. Перетяткевича, на вимогу Січинського, возний заарештував 13 червня в дворі дідичів Вистобських у Коритному і здав там його цим людям на поруки, зобов'язавши їх приставити його на суд, коли треба буде. Про це все доносить возний й оповіщає пан Січинський.

Цей випадок вирішив долю заарештованих жидів: уже 21 червня від імени Січинського з'явивсь до Луцького замкового суду його слуга пан Францишек Твардовський і подав клопотання взяти іменем свого пана всіх заарештованих жидів на поруки, щоб одвезти їх до Люблина; про це він видав судові належну розписку. Через щасливий збіг обставин справа для жидів вийшла на добре:

як-би пан Січинський не ставивсь до них прихильно та як-би не трапилася конфузна історія з Матвієм, чотирьом жидам, запідозреним у вбивстві, було-б не з медом.

Два „ритуальних“ обвинувачення жидів, що ми оце розглянули, хоч і різні мають об'єкти для виучування, але, як нам здається, непогано характеризують і самі обвинувачення, і ті умови, що за них вони повстають. З цього погляду вони безперечно повинні увійти в історію ритуальних процесів.
